

บทนำ

บทความเรื่องนี้เขียนขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับหลักความรับผิดของกรรมการและผู้บริหารของประเทศสหรัฐอเมริกาตามหลักการ Fiduciary Duty และของประเทศไทยตามกฎหมายว่าด้วยบริษัทในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์โดยผู้เขียนได้มีการเปรียบเทียบข้อเหมือน ข้อแตกต่าง ข้อดีและข้อเสียของกฎหมายดังกล่าวเพื่อให้เห็นภาพว่าปัจจุบันกฎหมายของประเทศสหรัฐอเมริกาและกฎหมายไทยมีช่องว่างและปัญหา เกี่ยวกับความรับผิดของกรรมการและผู้บริหารอย่างไร นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้มีการรวบรวมข้อเสนอนี้และความคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับการปรับใช้หลักการ Fiduciary Duty เข้ากับกฎหมายว่าด้วยบริษัทตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยด้วย ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งก็ด้วยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้กฎหมายไทยมีการพัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป และที่สำคัญที่สุดคือ เพื่อให้กฎหมายมีความเป็นธรรมและเป็นเครื่องผูกมัดความยุติธรรมให้กับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นกรรมการ ผู้บริหาร บริษัท ผู้ถือหุ้นและผู้มีส่วนได้เสียทุกคน

ความหมายของ Fiduciary Duty

Fiduciary Duty หมายถึง หน้าที่หรือความรับผิดชอบของบุคคลที่มีหน้าที่ดูแลหรือจัดการทรัพย์สินหรือกิจการของบุคคลอื่นในอันที่จะต้องดูแลทรัพย์สินหรือกิจการของผู้อื่นด้วยเจตนาที่สุจริต เป็นที่ไว้นับถือเชื่อใจตรงไปตรงมาและบริหารจัดการทรัพย์สินหรือกิจการโดยมีมาตรฐานที่ดี โดยในประเทศสหรัฐอเมริกา นั้น Fiduciary Duty ใช้บังคับกับบุคคลใดๆ ก็ตามที่มีหน้าที่ในการดูแลทรัพย์สินหรือกิจการของบุคคลอื่น เช่น ทนายความ, นายหน้าซื้อขายหลักทรัพย์ (Broker) เป็นต้น มิได้ใช้บังคับเฉพาะกับกรรมการ และผู้บริหารในบริษัทเท่านั้น แต่ในที่นี้ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงเฉพาะ Fiduciary Duty ในส่วนของกรรมการและผู้บริหารของบริษัทจำกัดเท่านั้น

Fiduciary Duty เริ่มต้นจากคำพิพากษาของศาล แต่ภายหลังได้รับการยอมรับโดยทั่วไป จนมีการบัญญัติเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรในหลายมลรัฐทั่วประเทศ เช่น ใน มาตรา 172 ของ Delaware General Corporation Law เป็นต้น

ขอบเขตของ Fiduciary Duty

Fiduciary Duty ได้มีการแบ่งแยกหน้าที่ที่กรรมการหรือผู้บริหารของบริษัทต้องปฏิบัติออกเป็น 2 ประเภท อันได้แก่ Duty of Care หรือหน้าที่ในการใช้ความระมัดระวังดูแล และ Duty of Loyalty หรือหน้าที่ในการทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

¹ นบ. (เกียรตินิยมดี) มธ., เนติบัณฑิตไทย, LL.M., Northwestern U.
คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพฯ

1. Duty of Care หรือหน้าที่ในการใช้ความระมัดระวังดูแล

หน้าที่นี้มีขอบเขตครอบคลุมถึงมาตรฐานในการบริหารจัดการกิจการและมาตรฐานในการพิจารณาตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ในนามบริษัทของกรรมการและผู้บริหารของบริษัท โดยที่ "ผู้บริหาร" หมายความว่าบุคคลที่มีตำแหน่งในบริษัทไม่ว่ากว่าระดับผู้จัดการและมีอำนาจในการบริหารจัดการบริษัท ซึ่งอาจเป็นกรรมการบริษัทหรือไม่ก็ได้ เช่น ผู้จัดการฝ่ายการเงิน ผู้จัดการฝ่ายสินเชื่อ โดยกรรมการและผู้บริหารจะต้องบริหารจัดการบริษัทเป็นไปตามมาตรฐาน 2 ระดับ ได้แก่

(1) มาตรฐานที่กฎหมายบัญญัติขึ้น (Statutory Standards) ซึ่งมาตรฐานนี้จะสูงหรือต่ำอย่างไรก็ต้องขึ้นอยู่กับกฎหมายที่ใช้บังคับกับบริษัทตามมลรัฐที่บริษัทได้มีการจดทะเบียนจัดตั้ง หรือกฎหมายอื่น ๆ ซึ่งเป็นกฎหมายของสหพันธรัฐ (Federal Law) เช่น ใน มาตรา 8.30 (a) ของ Model Business Corporation Act (1984) ได้กำหนดมาตรฐานของกรรมการบริษัทในการทำหน้าที่กรรมการไว้ว่า "กรรมการทุกคนในคณะกรรมการบริษัท ต้องปฏิบัติหน้าที่กรรมการด้วยเจตนาที่สุจริตตามวิถีทางที่กรรมการเชื่ออย่างมีเหตุผลว่าจะนำไปเพื่อประโยชน์สูงสุดของบริษัท"² เป็นต้น โดยกฎหมายที่บัญญัติขึ้นนี้จะสอดคล้องกับแนวคำพิพากษาของศาลที่มีมาก่อนหน้าการบัญญัติของกฎหมาย

(2) มาตรฐานของศาล (Common Law Standards) โดยศาลได้วางหลักการไว้ในคำพิพากษาคดีหนึ่งว่าจะถือว่ากรรมการฝ่าฝืน Duty of Care ก็ต่อเมื่อกรรมการมีเจตนาไม่สุจริต และไม่ได้เชื่อโดยสุจริตใจว่าการกระทำของตนนั้นจะนำไปเพื่อประโยชน์สูงสุดของบริษัท และในการตัดสินใจดังกล่าวกรรมการมิได้มีการบอกกล่าวก่อนหรือให้ข้อมูลที่เพียงพอต่อผู้ถือหุ้นเพื่อประกอบการตัดสินใจ³

โดยศาลอธิบายว่า "เจตนาสุจริต" (Good Faith) หมายถึง กรรมการต้องตัดสินใจหรือบริหารจัดการบริษัทด้วยความซื่อสัตย์ ไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อนและไม่อนุมัติกิจการใดที่ผิดกฎหมาย ส่วนคำว่า "เชื่ออย่างมีเหตุผล" (Reasonable Belief) นั้น หมายถึง สิ่งที่กรรมการตัดสินใจนั้น จะต้องเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของบริษัทและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของบริษัท การตัดสินใจของกรรมการต้องไม่ก่อให้เกิดความสูญเสียหรือทำไปโดยเปล่าประโยชน์แก่บริษัท (Waste) หากการบริหารจัดการ บริษัทเป็นไปตามมาตรฐานดังกล่าว จะถือได้ว่ากรรมการหรือผู้บริหารมิได้มีความบกพร่องในการปฏิบัติตาม Fiduciary Duty ในส่วนของ Duty of Care

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกรรมการและผู้บริหารบางส่วนอาจมิใช่ตัวผู้ถือหุ้นที่เป็นเจ้าของ บริษัทอื่นจะได้รับเงินกำไรจากการที่บริษัทมีผลประกอบการที่ดี ดังนั้น การกำหนดให้กรรมการและผู้บริหารต้องมีหน้าที่และมาตรฐานที่สูงในการบริหารจัดการบริษัทอาจส่งผลให้บุคคลภายนอกไม่ต้องการที่จะเข้าบริหารบริษัท เพราะเกรงว่าหากการบริหารงานของตนไม่เป็นไปตามมาตรฐานของ Duty of Care ตนก็อาจจะถูกดำเนินคดีโดยบริษัทหรือผู้ถือหุ้นได้ ดังนั้น ศาลจึงได้มีการสร้างข้อสันนิษฐานทางกฎหมายที่เป็นประโยชน์ต่อกรรมการ

² 8.30 Standards of Conduct For Directors

"(a) Each member of the board of directors, when discharging the duties of a director, shall act: (1) in good faith, and (2) in a manner the director reasonably believes to be in the best interests of the corporation."

³ Aronson v. Lewis, 473 A.2d 805 (Del. 1984).

หรือผู้บริหารที่เรียกว่า "Business Judgment Rule" ขึ้นเพื่อช่วยคุ้มครองกรรมการและผู้บริหารให้หลุดพ้นจากความรับผิดได้ง่ายมากขึ้น

Business Judgment Rule เป็นข้อสันนิษฐานทางกฎหมายที่ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่ากรรมการและผู้บริหารนั้นไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ฝ่าฝืน Fiduciary Duty โดยได้กระทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเป็นไปตามมาตรฐานของ Fiduciary Duty หากบริษัทหรือผู้ถือหุ้นเห็นว่าการกระทำของกรรมการฝ่าฝืนต่อ Fiduciary Duty ก็ถือเป็นภาระของบริษัทหรือผู้ถือหุ้นที่จะต้องหาหลักฐานพิสูจน์เอาชนะข้อสันนิษฐานของ Business Judgment Rule ให้ได้ โดยศาลได้วางแนวทางไว้ว่าการจะเอาชนะบทสันนิษฐานดังกล่าวได้ โจทก์ต้องพิสูจน์ให้ศาลเห็นข้อใดข้อหนึ่งดังต่อไปนี้

1. กรรมการหรือผู้บริหารได้กระทำการโดยใช้กลฉ้อฉล (Fraud) หรือกระทำการที่ผิดกฎหมาย (Illegality) หรืออนุมัติธุรกรรมใดที่ตนเองมีผลประโยชน์ทับซ้อน (Conflict of Interest) ซึ่งการกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ว่ากรรมการหรือผู้บริหารกระทำการโดยไม่สุจริต เช่น การที่กรรมการใช้กลฉ้อฉลต่อผู้ถือหุ้นโดยการให้ข้อมูลที่ทำให้ผู้ถือหุ้นเข้าใจผิดและนำไปสู่การลงมติอนุมัติธุรกรรมใดที่เป็นประโยชน์ต่อตัวกรรมการมากกว่าบริษัท

2. กรรมการหรือผู้บริหารได้กระทำการใดในนามบริษัทโดยขาดเหตุผลที่ดีในทางธุรกิจ หรือที่เรียกว่า การทำให้บริษัทเสียประโยชน์โดยไม่ได้ผลกำไรตอบแทน (Waste) เช่น การที่กรรมการอนุมัติเงินเพื่อทำโครงการเพื่อสังคมโดยใช้งบประมาณมากเกินไปจนสมควรเมื่อเทียบกับผลประโยชน์ที่บริษัทได้รับ

3. กรรมการหรือผู้บริหารกระทำการโดยประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรง (Gross Negligence) ในการทำหน้าที่ในการดูแลและให้คำปรึกษาแก่บริษัท รวมทั้งบกพร่องในเรื่องการให้ข้อมูลล่วงหน้าที่ยังพอต่อการตัดสินใจอนุมัติกิจการใด ๆ ต่อกรรมการท่านอื่นหรือต่อที่ประชุมผู้ถือหุ้น เช่น การที่กรรมการประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรงในการให้ข้อมูลที่เพียงพอต่อผู้ถือหุ้นในการอนุมัติการควบรวม บริษัทจนเป็นเหตุให้ผู้ถือหุ้นลงมติอนุมัติธุรกรรมดังกล่าวทั้งที่ไม่เป็นธรรมต่อบริษัท ซึ่งหากผู้ถือหุ้นได้ข้อมูลที่เพียงพอคงไม่อนุมัติธุรกรรมนั้น⁴

หากบริษัทหรือผู้ถือหุ้นสามารถพิสูจน์เอาชนะบทสันนิษฐานของ Business Judgment Rule ได้ โดยหลักการจะถือว่ากรรมการและผู้บริหารทุกคนที่เข้าร่วมประชุมในการอนุมัติกิจการนั้น ๆ ต้องรับผิดเพราะฝ่าฝืน Fiduciary Duty ในส่วนของ Duty of Care โดยกรรมการและผู้บริหารต้องรับผิดเป็นการส่วนตัว (Personal Liability of Directors) และศาลสามารถเพิกถอนมติที่ประชุมนั้นได้และบุคคลที่เกี่ยวข้องต้องกลับคืนสู่ฐานะเดิม

2. Duty of Loyalty หรือหน้าที่ในการทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ต่อบริษัท

หน้าที่นี้ หมายถึงการที่กรรมการหรือผู้บริหารอาจต้องมีการทำธุรกรรมหรือการตัดสินใจใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทับซ้อนของตนและของบริษัท โดยกรรมการและผู้บริหารนั้นมี 2 บทบาทในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ บทบาทแรกในฐานะกรรมการหรือผู้บริหารของบริษัทในการรักษาผลประโยชน์ของบริษัท

⁴ Smith v. Van Gorkom, 488 A.2d 858 (Del.Sup.Ct., 1985).

และผู้ถือหุ้นและบทบาท ที่สองในฐานะของเจ้าของกิจการของตนเองหรือพวกพ้องเพื่อผลประโยชน์ของตนเองหรือพวกพ้อง ซึ่งธุรกรรมหรือการตัดสินใจดังกล่าวข้างต้นอาจมีได้หลายรูปแบบด้วยกัน เช่น การทำธุรกรรมที่กรรมการหรือผู้บริหารมีผลประโยชน์ทับซ้อนโดยตรงเนื่องจากตนเป็นคู่กรณีในการเข้าทำธุรกรรม (Self-Dealing Transactions) การกำหนดค่าตอบแทนของกรรมการและผู้บริหาร (The Compensation of Corporate Executives) เป็นต้น โดยในที่นี้จะเน้นไปที่เรื่องการทำธุรกรรมที่กรรมการหรือผู้บริหารมีผลประโยชน์ทับซ้อนโดยตรงเนื่องจากเป็นกรณีที่พบมากในปัจจุบัน

ธุรกรรมที่กรรมการหรือผู้บริหารมีผลประโยชน์ทับซ้อนโดยตรงเนื่องจากตนเป็นคู่กรณีในการเข้าทำธุรกรรมนั้น มีการแบ่งออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ การมีผลประโยชน์ทับซ้อนโดยตรง อาทิ การซื้อขายทรัพย์สินของบริษัทกับกรรมการหรือผู้บริหาร หรือการที่กรรมการหรือผู้บริหารเข้ามากู้ยืมเงินจากบริษัท เป็นต้น อีกกรณีหนึ่งได้แก่ผลประโยชน์ทับซ้อนโดยอ้อม กล่าวคือ กรรมการหรือผู้บริหารมิได้เข้าเป็นคู่กรณีในการทำธุรกรรมกับบริษัท แต่บริษัทได้ไปทำธุรกรรมกับบริษัทหรือองค์กรทางธุรกิจใด ๆ ที่กรรมการหรือผู้บริหารมีอิทธิพลส่วนตัวหรืออิทธิพลในด้านการเงินเหนือบริษัทหรือองค์กรนั้น ๆ โดยศาลในประเทศสหรัฐอเมริกาได้วางหลักการไว้ว่าการทำธุรกรรมที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนระหว่างกรรมการหรือผู้บริหารกับบริษัทสามารถกระทำได้โดยไม่ถือว่ากรรมการหรือผู้บริหารนั้นกระทำการบกพร่องและฝ่าฝืน Fiduciary Duty ประเภท Duty of Loyalty และธุรกรรมนั้นยังมีผลสมบูรณ์ตามกฎหมายด้วย หากปรากฏว่าธุรกรรมที่ทำนั้นเป็นธรรม (Fair) ต่อบริษัท

หลักการที่ศาลจะใช้ในการพิจารณาว่าธุรกรรมที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนนั้นเป็นธรรมกับบริษัทหรือไม่ ศาลจะใช้การทดสอบที่เรียกว่า "Substantive and Procedural Tests" หากการทำธุรกรรมนั้นผ่านมาตรฐานของการทดสอบดังกล่าว ศาลจะถือว่าธุรกรรมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นธรรมต่อ บริษัทส่งผลให้ธุรกรรมนั้นสมบูรณ์ตามกฎหมายและกรรมการหรือผู้บริหารก็ได้กระทำการฝ่าฝืน Duty of Loyalty แต่อย่างใด

Substantive and Procedural Tests สามารถแบ่งแยกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. Substantive Tests ซึ่งจะเน้นไปที่การพิจารณาเนื้อหา และเงื่อนไขต่าง ๆ ของธุรกรรม โดยศาลจะพิจารณาว่าธุรกรรมดังกล่าวมีเนื้อหาและเงื่อนไขต่าง ๆ เอื้อประโยชน์ต่อกรรมการหรือผู้บริหารมากกว่าบริษัทหรือไม่ หากธุรกรรมนั้นเอื้อประโยชน์ต่อกรรมการหรือผู้บริหารมากกว่าถือว่าธุรกรรมนั้นไม่เป็นธรรม ในทางตรงกันข้าม หากธุรกรรมนั้นเอื้อประโยชน์ต่อบริษัทมากกว่า ถือว่าธุรกรรมนั้นเป็นธรรมและผ่านมาตรฐานการทดสอบนี้

2. Procedural Tests ซึ่งจะเน้นไปที่การพิจารณากระบวนการในการตัดสินใจของกรรมการหรือผู้บริหารเกี่ยวกับการอนุมัติธุรกรรมนั้น ๆ กล่าวคือ กระบวนการตัดสินใจของกรรมการหรือผู้บริหารจะต้องกระทำไปโดย (1) มีการเปิดเผยข้อมูลต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลที่ว่ากรรมการหรือผู้บริหารคนใดคนหนึ่งมีผลประโยชน์ทับซ้อนในธุรกรรมดังกล่าวต่อที่ประชุมคณะกรรมการหรือผู้บริหารของบริษัทด้วย (2) การเรียกประชุมต้องทำถูกต้องตามที่กฎหมายและข้อบังคับบริษัทกำหนด รวมทั้งองค์ประชุมของคณะกรรมการ

หรือผู้บริหารที่จะพิจารณาธุรกรรมดังกล่าวต้องครบองค์ประชุม (3) การลงมติอนุมัติการเข้าทำธุรกรรมดังกล่าวต้องได้คะแนนเสียงข้างมากของกรรมการหรือผู้บริหารที่มีได้มีส่วนได้เสียในธุรกรรมนั้น

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า หากศาลเห็นว่าธุรกรรมที่กรรมการหรือผู้บริหารมีผลประโยชน์ทับซ้อนนั้นเป็นธรรม โดยผ่านมาตรฐานการทดสอบของ Substantive and Procedural Tests แล้วก็จะถือว่ากรรมการและผู้บริหารมิได้กระทำการผิด Duty of Loyalty นอกจากนี้ ในส่วนของภาระการพิสูจน์ (Burden of Proof) นั้น เพียงโจทก์แสดงให้ศาลเห็นได้ว่าธุรกรรมที่อนุมัตินั้นเป็นธุรกรรมที่มีผลประโยชน์ทับซ้อน จะถือเป็นภาระของจำเลยที่เป็นกรรมการหรือผู้บริหารที่ต้องพิสูจน์ให้ได้ว่าการอนุมัติธุรกรรมดังกล่าวได้กระทำอย่างเป็นธรรม โดยกรรมการหรือผู้บริหารจะไม่สามารถกล่าวอ้าง Business Judgment Rule ได้ดังเช่นในกรณี ของการพิสูจน์เรื่อง Duty of Care

ในกรณีที่กรรมการหรือผู้บริหารได้กระทำการฝ่าฝืน Fiduciary Duty ในส่วนของ Duty of Loyalty นั้น วิธีการเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อบริษัทและผู้ถือหุ้นในกรณีทั่วไปคือการที่ศาลจะมีคำสั่งเพิกถอนการทำธุรกรรมที่ไม่เป็นธรรมนั้น (Rescission) และคู่กรณีต้องกลับคืนสู่ฐานะเดิมก่อนที่จะมีการเข้าทำธุรกรรม โดยกรรมการที่กระทำผิดต้องร่วมกันรับผิดชอบต่อบริษัทและผู้ถือหุ้นในความเสียหายที่เกิดขึ้น

ประเด็นต่อมาที่น่าพิจารณาคือ ใครจะเป็นผู้ฟ้องร้องดำเนินคดีต่อกรรมการหรือผู้บริหารเหล่านั้น เนื่องจากโดยปกติกรรมการหรือผู้บริหารต้องเป็นผู้ดำเนินคดีในนามบริษัท แต่กรณีที่ตนเองตกเป็นจำเลย กรรมการคงไม่กระตือรือร้นที่จะดำเนินคดีกับตนเอง ดังนั้น ในสหรัฐอเมริกา จึงมีการอนุญาตให้ผู้ถือหุ้น ซึ่งเป็นผู้เสียหายจากกรกระทำของกรรมการหรือผู้บริหารเหล่านั้น สามารถฟ้องร้องคดีในเรื่องดังกล่าวได้โดยแบ่งออกเป็น 2 กรณี คือ กรณีแรก ผู้ถือหุ้นฟ้องคดีในนามส่วนตัว (Direct Suit) กล่าวคือ ผู้ถือหุ้นคนใดคิดว่าตนเองเสียหายเป็นการส่วนตัวและต้องการได้รับค่าเสียหายเป็นการส่วนตัวก็สามารถดำเนินคดีได้โดยออกค่าใช้จ่ายด้วยตนเอง กรณีที่สอง ผู้ถือหุ้นฟ้องในนามบริษัท (Derivative Suit) ซึ่งเป็นการที่ผู้ถือหุ้นคนใดคนหนึ่งดำเนินคดีในนามบริษัท มิใช่ในนามส่วนตัว ดังนั้น หากชนะคดี ค่าเสียหายที่ได้รับจะตกเป็นของบริษัท เพื่อผู้ถือหุ้นทุกคน มิใช่ตกอยู่กับผู้ถือหุ้นคนที่ฟ้องแทนบริษัท แต่ผู้ถือหุ้นคนนั้นสามารถที่จะเรียกค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีคืนจากบริษัทได้

ความรับผิดทางแพ่งของกรรมการหรือผู้บริหารในบริษัทจำกัดตามกฎหมายของประเทศไทย

บทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับความรับผิดทางแพ่งของกรรมการหรือผู้บริหารตามกฎหมายไทย นั้นอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นหลัก ซึ่งมีการบัญญัติถึงความรับผิดของกรรมการไว้เพียง 2 มาตรา ดังนี้

1. ความรับผิดของกรรมการที่ประกอบการค้าขายแข่งกับบริษัท โดยไม่ได้รับความยินยอมจากที่ประชุมใหญ่ ของผู้ถือหุ้นตามมาตรา 1168 วรรค 3⁵ นอกจากนี้มาตรา 1168 วรรคท้าย ก็ยังบัญญัติห้าม ไปถึงตัวแทน ของกรรมการที่จะกระทำการค้าแข่งด้วย ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าบทบัญญัติในมาตรา 1168 นี้เป็นบทบัญญัติ โดยเฉพาะเจาะจงที่กำหนดความรับผิดเฉพาะกรณีค้าแข่งเท่านั้น

⁵ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1168 วรรค 3

⁶ อนึ่ง ท่าน้ำยังมีให้ผู้เป็นกรรมการประกอบการค้าขายใดๆ อันมีภาพเป็นย่ำยต่อกันและเป็นการแข่งขันกับการค้าขายของบริษัทนั้น ไม่ว่าทำเพื่อประโยชน์หรือเพื่อประโยชน์ผู้อื่น หรือไปเข้าหุ้นส่วนไม่จำกัดความรับผิดในห้างค้าขายอื่นซึ่งประกอบกิจการมีภาพเป็นย่ำยต่อกัน และแข่งขันกับการค้าขายของบริษัท โดยมิได้รับความยินยอมของที่ประชุมใหญ่ผู้ถือหุ้น

2. ความรับผิดของกรรมการที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อบริษัทตามมาตรา 1169⁶ บทบัญญัติมาตรานี้แท้จริงแล้วมิใช่บทบัญญัติที่กำหนดฐานความรับผิด (Cause of Action) ของกรรมการ หากแต่เป็นบทบัญญัติกำหนดตัวผู้ที่ฟ้องเรียกค่าเสียหายจากกรรมการ เมื่อกรรมการก่อให้เกิดความเสียหายแก่บริษัท บริษัทหรือผู้ถือหุ้นที่ฟ้องคดีจึงจำเป็นต้องหาฐานความรับผิดของกรรมการจากบทบัญญัติอื่นประกอบด้วย จะอ้างมาตรา 1169 เพียงอย่างเดียวหาได้ไม่ โดยที่บริษัทหรือผู้ฟ้องคดีอาจจะกล่าวอ้างความรับผิด ของกรรมการตามสัญญาจ้างระหว่างกรรมการกับบริษัท การผิดข้อบังคับบริษัท หรือความรับผิดฐานละเมิด เป็นต้น

นอกจากการฟ้องร้องกรรมการให้ต้องรับผิดตามมาตรา 1169 มาตราเดียวจะไม่สามารถกระทำได้ โดยต้องมีการอ้างอิงเหตุหรือฐานความผิดอื่นประกอบด้วย อันเป็นการแก่ใจทักผู้ฟ้องคดีพอสมควรแล้ว มาตรา 1170 ยังได้คุ้มครองกรรมการที่กระทำการใดโดยได้รับอนุมัติจากที่ประชุมใหญ่ผู้ถือหุ้น ให้ไม่ต้องรับผิดต่อผู้ถือหุ้นที่ได้อนุมัติมติดังกล่าวและต่อบริษัท แม้ว่ากรรมการกระทำของกรรมการจะทำให้บริษัทเสียหายก็ตาม⁷ ดังนี้ การดำเนินคดีเพื่อให้กรรมการต้องรับผิดตามกฎหมายไทยจึงเป็นการยากและสร้างภาระให้กับผู้ถือหุ้นและบริษัทพอสมควร ดังนั้น จึงไม่ค่อยมีคดีความที่ผู้ถือหุ้นฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายจากกรรมการและผู้บริหารของบริษัทมากนัก

ในส่วนของบุคคลผู้มีสิทธิฟ้องร้องคดีต่อกรรมการนั้น มาตรา 1169 วรรค 1 ก็ได้บัญญัติไว้อย่างชัดเจนว่า บริษัทเป็นผู้มีสิทธิในการดำเนินคดีต่อกรรมการ ผู้ถือหุ้นและเจ้าหน้าที่จะดำเนินคดีได้เฉพาะ เมื่อบริษัทไม่ยอมดำเนินคดีเท่านั้น แต่ผู้ถือหุ้นก็มักไม่ค่อยดำเนินคดี เนื่องจากการดำเนินคดีดังกล่าวจะอยู่ในรูปแบบการดำเนินคดีในนามบริษัท หากชนะคดีค่าสินไหมทดแทนที่ได้จะต้องตกเป็นของบริษัท ในขณะที่ค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดียังคงตกเป็นภาระของผู้ถือหุ้น จึงไม่ใคร่จะมีผู้ถือหุ้นคนใดต้องการที่จะดำเนินคดีแทนผู้ถือหุ้นในนามบริษัทมากนัก

ข้อแตกต่างระหว่าง Fiduciary Duty กับความรับผิดของกรรมการและผู้บริหารในบริษัทจำกัด ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

บทบัญญัติในส่วนของความรับผิดของกรรมการและผู้บริหารในบริษัทจำกัดตามกฎหมายไทย มีหลักการบางประการที่สอดคล้องกับหลัก Fiduciary Duty ของประเทศสหรัฐอเมริกา ในทางตรงกันข้ามก็มีหลักการอีกหลายประการที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. Fiduciary Duty นั้น เกิดขึ้นโดยคำพิพากษาของศาลและต่อมาจึงมีการรับรองอย่างชัดเจนเป็นลายลักษณ์ในกฎหมายว่าด้วยบริษัทของทั้งกฎหมายของสหพันธรัฐและกฎหมายของมลรัฐ ศาลจึงมักจะมีการปรับใช้ Fiduciary Duty ตามหลักการที่มีคำพิพากษาวางหลักไว้โดยอัตโนมัติ

⁶ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1169

⁷ ถ้ากรรมการทำให้เกิดเสียหายแก่บริษัท บริษัทจะฟ้องเรียกเอาสินไหมทดแทนแก่กรรมการก็ได้ หรือในกรณีที่บริษัท ไม่ยอมฟ้องร้อง ผู้ถือหุ้นคนหนึ่ง คนอาจจะเอาคดีนั้นขึ้นมาก็ได้

อนึ่ง การเรียกร้องเช่นนี้ เจ้าหน้าที่บริษัทจะเป็นผู้เรียกบังคับก็ได้ เท่าที่เจ้าหน้าที่ยังคงมีสิทธิเรียกร้องแก่บริษัทอยู่

⁸ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1170 วรรค 1

⁹ เมื่อการซึ่งกรรมการคนใดทำไปได้รับอนุมัติของที่ประชุมใหญ่แล้ว ท่านว่ากรรมการคนนั้นไม่ต้องรับผิดในการนั้น ต่อผู้ถือหุ้น ซึ่งได้ให้อนุมัติ หรือต่อบริษัทอีกต่อไป

เพื่อความเป็นธรรมของคู่กรณี แต่ในส่วนของกฎหมายไทย เนื่องจากเราเป็นประเทศที่ใช้ระบบกฎหมาย Civil Law ดังนั้นที่มาของกฎหมายทั้งหลาย รวมทั้งเรื่องความรับผิดของกรรมการและผู้บริหารจึงเกิดจากกฎหมายลายลักษณ์อักษรเป็นหลัก และศาลก็จะปรับใช้เฉพาะกฎหมายลายลักษณ์อักษรซึ่งยังมีเนื้อหาไม่ครอบคลุมความรับผิดของกรรมการและผู้บริหารในหลายกรณีดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมต่อบริษัทและผู้ถือหุ้นได้

2. Fiduciary Duty ใช้บังคับกับทั้งกรรมการและผู้บริหารของบริษัท แต่สำหรับกฎหมายไทยบัญญัติให้เฉพาะกรรมการเท่านั้นที่ต้องรับผิด หากผู้บริหารกระทำผิดต้องไปฟ้องร้องดำเนินคดีเอาจากฐานความผิดอื่น เช่น ความรับผิดฐานละเมิด หรือความรับผิดฐานผิดสัญญา ซึ่งเป็นการไม่ง่ายนักที่ผู้ถือหุ้นจะพิสูจน์ความรับผิดในฐานอื่น โดยเฉพาะความรับผิดฐานละเมิดที่ต้องมีการพิสูจน์ถึงเจตนาของผู้กระทำผิด ว่าได้กระทำการโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อ

3. Fiduciary Duty ค่อนข้างเคร่งครัดมากกับการทำงานของกรรมการและผู้บริหาร กล่าวคือ ในส่วนของ Duty of Care นั้น กรรมการและผู้บริหารต้องกระทำการโดยเจตนาสุจริต และในการตัดสินใจกระทำการใดแทนบริษัทต้องกระทำการเพื่อประโยชน์สูงสุดของบริษัท ดังนั้น หากกรรมการหรือผู้บริหารตัดสินใจลงทุนในกิจการใดที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบริษัท แม้จะมีเจตนาสุจริต ก็ยังต้องรับผิด ในทางตรงกันข้าม ที่กฎหมายไทยมีการบัญญัติถึงความรับผิดของกรรมการไว้เพียง 2 มาตราในเรื่องความรับผิดของกรรมการ ที่ค้ำแข้งในมาตรา 1168 วรรค 3 และมาตรา 1169 วรรคแรก ที่บัญญัติให้สิทธิบริษัทหรือผู้ถือหุ้น ที่จะฟ้องร้องกรรมการที่กระทำผิดได้ โดยศาลไทยได้วางหลักการว่าหากกรรมการบริหารงานโดยสุจริต แต่ผิดพลาดเพราะ ไม่มีความรู้ความสามารถ ก็ฟ้องกรรมการไม่ได้³ ดังนั้น เราอาจกล่าวได้ว่าหลักการ Fiduciary Duty นั้น ลงโทษกรรมการหรือผู้บริหารที่ใช้ดุลพินิจไม่เหมาะสมหรือไม่ได้มาตรฐาน จนเป็นเหตุ ให้บริษัทหรือผู้ถือหุ้นเสียหายด้วย แม้กรรมการหรือผู้บริหารจะกระทำการโดยสุจริตก็ตาม แต่กฎหมายไทย ไม่ลงโทษการใช้ดุลพินิจที่ไม่เหมาะสม หากกระทำการด้วยเจตนาสุจริต

4. ศาลของสหรัฐอเมริกาจึงมีการสร้างบทสันนิษฐานที่เป็นคุณแก่กรรมการและผู้บริหารที่เรียกว่า Business Judgment Rule ขึ้นมา เพื่อคุ้มครองกรรมการและผู้บริหาร โดยให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่ากรรมการและผู้บริหารกระทำการโดยสุจริต และผลกการการพิสูจน์ไปยังบริษัทหรือผู้ถือหุ้นที่ต้องหาหลักฐานมาพิสูจน์เพื่อเอาชนะ Business Judgment Rule ให้ได้เพื่อที่จะแสดงว่ากรรมการและผู้บริหารฝ่าฝืน Fiduciary Duty แต่กฎหมายไทย ไม่มีบทสันนิษฐานเช่นนั้น แต่ใช้วิธีการบัญญัติถึงความรับผิดของกรรมการไว้กว้างๆ อีกทั้งมิได้บัญญัติฐานความผิดกรณีกรรมการหรือผู้บริหารบกพร่องเป็นการเฉพาะเจาะจง ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของบริษัทหรือผู้ถือหุ้นที่จะต้องหาฐานความผิดมาจากหมวดอื่น ๆ เพื่อฟ้องร้องกรรมการหรือผู้บริหาร

³ โสภณ รัตนากกร, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หุ้นส่วนบริษัท, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2535) หน้า 410.

5. ในส่วนของธุรกรรมที่กรรมการหรือผู้บริหารมีผลประโยชน์ทับซ้อนนั้น Fiduciary Duty ได้วางหลักการให้สามารถกระทำได้ แต่ธุรกรรมนั้นจะต้องเป็นธรรมต่อบริษัท กล่าวคือเป็นไปเพื่อประโยชน์ของบริษัทมากกว่าประโยชน์ส่วนตัวและขั้นตอนในการอนุมัติจะต้องถูกต้อง มิฉะนั้นธุรกรรมนั้นอาจถูกเพิกถอน และหากเกิดความเสียหายกรรมการหรือผู้บริหารจะต้องรับผิด อีกทั้ง ในเรื่องของภาระการพิสูจน์ ผู้ถือหุ้น เพียงพิสูจน์ว่า กรรมการหรือผู้บริหารมีส่วนได้เสียใน

ธุรกรรมนั้น ๆ ก็เพียงพอแล้ว หากพิสูจน์เช่นนั้นได้ ก็จะผลักภาระการพิสูจน์ไปยังกรรมการ หรือผู้บริหารให้ต้องพิสูจน์ว่าธุรกรรมที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนดังกล่าวเป็นธรรมต่อบริษัท ในส่วนของกฎหมายไทย มิได้มีการบัญญัติถึงความรับผิดของกรรมการที่กระทำธุรกรรมที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนแต่อย่างใด ว่ากรรมการจะต้องรับผิดหรือไม่ หากธุรกรรมนั้นไม่เป็นธรรมต่อบริษัท ซึ่งโดยแท้จริงแล้ว การกระทำผิดของกรรมการในประเทศไทยมักเกิดจากกรณีผลประโยชน์ทับซ้อนเป็นหลัก แต่กลับไม่มีบทบัญญัติลงโทษกรรมการอย่างชัดเจนเท่าที่ควร ทำให้ภาระการพิสูจน์ตกแก่ผู้ถือหุ้น ที่ต้องหาพยานหลักฐาน รวมทั้งฐานความผิดจากกฎหมายในหมวดอื่น ๆ มาพิสูจน์ความรับผิดของกรรมการ

6. Fiduciary Duty มีการกำหนดฐานความรับผิดและบทลงโทษของกรรมการและผู้บริหาร อยู่ในตัวบทกฎหมายว่าด้วยบริษัทนั่นเอง โจทก์ผู้ฟ้องคดีต้องไปหาฐานความผิดจากกฎหมายในหมวดอื่นๆ เพื่อมาฟ้องร้อง แต่ในส่วนของกฎหมายไทย บทบัญญัติว่าด้วยความรับผิดของกรรมการมีเพียง 2 มาตราเท่านั้น และหนึ่งในนั้นก็เพียงบทบัญญัติที่ให้สิทธิผู้ถือหุ้นกับเจ้าหน้าที่ในการฟ้องคดีเท่านั้น มิได้เป็นบทบัญญัติที่กำหนดฐานความผิดในตัวเอง ดังนั้น โจทก์ผู้ฟ้องคดี จึงจำเป็นต้องไปหาฐานความผิดในกฎหมายหมวดอื่นๆ เพื่อเป็นมูลเหตุในการฟ้องคดี

7. สำหรับการฟ้องร้องดำเนินคดีเกี่ยวกับความรับผิดของกรรมการและผู้บริหาร ในสหรัฐอเมริกา นั้น ผู้ฟ้องร้องคดี อาจเป็นบริษัท หรือผู้ถือหุ้นคนใดคนหนึ่งก็ได้ ซึ่งการดำเนินคดีของผู้ถือหุ้นนั้นก็สามารถกระทำได้ 2 ทางด้วยกัน คือ ทางตรง ได้แก่การที่ผู้ถือหุ้นดำเนินคดีในนามส่วนตัวเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง และการดำเนินคดีโดยอ้อมในนามบริษัท ซึ่งเป็นการดำเนินคดีในนามบริษัทเพื่อผู้ถือหุ้นทุกคน และผลประโยชน์ที่ได้ ก็จะตกแก่บริษัท เพื่อผู้ถือหุ้นทุกคน โดยหลักการดังกล่าวนี้เป็นหลักการเดียวกันกับที่กฎหมายไทยใช้ด้วย ดังปรากฏในมาตรา 1170 ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

8. ในส่วนของเงินค่าธรรมเนียมศาลและค่าทนายความในการฟ้องคดีในนามบริษัทตามกฎหมายสหรัฐอเมริกา นั้น ถือว่าเป็นการฟ้องร้องคดีแทนบริษัทเพื่อผลประโยชน์ของผู้ถือหุ้นทุกคน ดังนั้น ค่าธรรมเนียมศาลและค่าทนายความจึงสามารถเรียกเก็บคืนจากบริษัทได้ ในขณะที่กฎหมายไทย มิได้มีการรับรองอย่างชัดเจนว่าหากผู้ถือหุ้นคนใดคนหนึ่งฟ้องกรรมการในนามบริษัทแทนผู้ถือหุ้นคนอื่น ๆ แล้วจะสามารถเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมศาลหรือค่าทนายความจากบริษัทได้หรือไม่

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากเนื้อหาข้างต้นจะเห็นได้ว่าหลักกฎหมายในเรื่องดังกล่าวของทั้งสองประเทศมีทั้งข้อเหมือนและแตกต่างกันพอสมควร ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า Fiduciary Duty นั้น มุ่งเน้นที่จะคุ้มครองผลประโยชน์ของบริษัทและผู้ถือหุ้นมากกว่าที่จะคุ้มครองกรรมการและผู้บริหาร เนื่องจากถือว่ากรรมการและผู้บริหาร เป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจอย่างมากจากบริษัทและผู้ถือหุ้นให้เข้ามาบริหารจัดการบริษัท ดังนั้น กรรมการและผู้บริหาร จึงต้องมีหน้าที่ในการทำงานด้วยความซื่อสัตย์ และต้องกระทำการทุกอย่างเพื่อผลประโยชน์สูงสุด ของบริษัทและผู้ถือหุ้น หลักการ Fiduciary Duty จึงควรต้องเคร่งครัด โดยควบคุมทั้งการกระทำต่างๆ ที่ผิดกฎหมาย ไม่เป็นธรรม ต่อบริษัทและมีการควบคุมการใช้ดุลพินิจของกรรมการและผู้บริหารด้วยว่าเหมาะสมหรือไม่ เพื่อประโยชน์สูงสุดของบริษัทหรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อให้กรรมการและผู้บริหารเกรงกลัวและไม่กล้าที่จะกระทำการฝ่าฝืน Fiduciary Duty ในส่วนของกฎหมายไทย เห็นว่าความรับผิดของกรรมการยังไม่ใคร่จะเคร่งครัดนัก อีกทั้งบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องก็ไม่ครอบคลุมไปถึงผู้บริหารที่มีใช้กรรมการอีกด้วย ทำให้เป็นช่องว่างให้ผู้บริหาร ที่มีใช้กรรมการหลุดพ้นความรับผิดได้ในหลายกรณี นอกจากนี้ สืบเนื่องจากการที่กฎหมายว่าด้วยบริษัทของไทย มิได้มีบทบัญญัติที่ชัดเจนเกี่ยวกับฐานความรับผิดของกรรมการ ดังนั้น โจทก์ผู้ฟ้องคดีจึงต้องหาฐานความผิด จากหมวดอื่นเพื่อประกอบการฟ้องคดีซึ่งเป็นภาระอย่างมากต่อโจทก์ ดังนั้น จะเห็นได้ว่ากฎหมายไทยมีความเข้ม เยี้ยวที่จะคุ้มครองตัวกรรมการและผู้บริหารมากกว่าคุ้มครองบริษัทและผู้ถือหุ้น

ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่ากฎหมายไทยยังมีช่องว่างของกฎหมายบางประการที่ไม่เหมาะสมตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปและก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมต่อบริษัทและผู้ถือหุ้น เนื่องจากปัจจุบันสิ่งที่มักเกิดขึ้นก็คือ กรรมการและผู้บริหารได้อาศัยตำแหน่งหน้าที่และการรับรู้ข้อมูลต่างๆ ในบริษัทเพื่อผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าของบริษัท ทำให้บริษัทและผู้ถือหุ้นได้รับความเสียหาย โดยเฉพาะกรณีการทำธุรกรรมที่กรรมการและผู้บริหารมีผลประโยชน์ทับซ้อน ซึ่งสหรัฐอเมริกา ให้ถือเป็นหน้าที่ของกรรมการที่ต้องพิสูจน์ว่าธุรกรรมนั้นเป็นธรรมต่อบริษัท แต่สำหรับกฎหมายไทยไม่มีหลักการเช่นนี้ ต้องเป็นหน้าที่ของบริษัทหรือผู้ถือหุ้นที่ต้องพิสูจน์ว่าธุรกรรมไม่เป็นธรรมและก่อให้เกิดความเสียหายต่อบริษัท ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เนื่องจากผู้ถือหุ้นมักไม่มีความรู้ด้านกฎหมายและไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะพิสูจน์ในศาลได้ เพราะข้อมูลมักอยู่ในความครอบครองของกรรมการเป็นหลัก ดังนั้น หากกฎหมายไทยมีรับหลักการของ Duty of Loyalty ก็จะก่อให้เกิดความเป็นธรรมต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้หลักการควบคุมดุลพินิจของกรรมการใน Duty of Care ก็เป็นอีกหลักหนึ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาปรับใช้กับกฎหมายไทย เนื่องจากพบว่าบางครั้งกรรมการมิได้กระทำการโดยทุจริต แต่เมินเฉยต่อผลประโยชน์ของบริษัท กรณีเช่นนี้ โดยแท้จริงแล้วก็ถือว่าบริษัทเสียหายเช่นกัน โดยเสียโอกาสในทางธุรกิจไป แต่กฎหมายไทยยังไม่มีการบัญญัติชัดเจนในเรื่องนี้ ดังนั้น หลักการเรื่อง Duty of Care ก็เป็นอีกข้อหนึ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาปรับใช้กับกฎหมายไทย หลักการสุดท้ายที่สมควรนำมาส่งเสริมการฟ้องคดีของตัวแทนผู้ถือหุ้นในนามบริษัทก็คือ เรื่องของค่าธรรมเนียมนาและค่าทนายความที่กฎหมายไทย

น่าจะนำมาปรับใช้เพื่อกระตุ้นให้ผู้ถือหุ้นกล้าที่จะเข้ามาดำเนินคดีแทนผู้ถือหุ้นอื่น ๆ โดยไม่ต้องกังวลเรื่องภาระค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดี

ท้ายที่สุดนี้ ผู้เขียนเห็นว่ากฎหมายว่าด้วยความรับผิดชอบของกรรมการของไทยในปัจจุบัน ยังคงต้องมีการศึกษาเพื่อพัฒนาและแก้ไขให้เหมาะสมตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้ ก็เพื่อประโยชน์ที่เท่าเทียมกันทุกฝ่ายระหว่าง กรรมการ ผู้บริหาร บริษัท และผู้ถือหุ้น นั่นเอง การที่กฎหมายไทยมีความโน้มเอียงที่จะคุ้มครองกรรมการและผู้บริหารมากกว่าบริษัทและผู้ถือหุ้นก็จะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ประชาชนมิใคร่อยากที่จะลงทุนในบริษัทมาก นักเนื่องจากเกรงว่าหากแต่งตั้งกรรมการเข้ามาบริหารบริษัทตนเองก็อาจถูกกรรมการเอาเปรียบและเป็นการยากที่จะดำเนินคดีแก่กรรมการได้ จึงสมควรอย่างยิ่งที่ผู้ที่เกี่ยวข้องในหน่วยงานต่างๆ จะเร่งแก้ไขปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยความรับผิดชอบของกรรมการและผู้บริหารต่อไป

บรรณานุกรม

1. Alan R. Palmiter, **Examples & Explanations : Corporations**, Fourth Edition, ASPEN Publishers
2. Roberta Romano, **Foundations of Corporate Law**, Foundation Press 1993
3. William A. Klein, J. Mark Ramseyer, Stephen M. Bainbridge. **Business Associations, Cases and Materials on agency, partnerships, and corporations**, Fifth Edition, Foundation Press 2003, THOMSON WEST
4. William A. Klein, J. Mark Ramseyer, Stephen M. Bainbridge. **Business Associations, agency, partnerships, and corporations : 2005 Statutes and Rules**, Foundation Press 2005
5. www.mcf.org/publictrust/wegsk_fiduciary.htm
6. <http://cyber.law.harvard.edu/trusting/unitsall.htm>
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Fiduciary_duty
8. โสภณ รัตนากร, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หุ้นส่วนบริษัท, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2535).

